

МИСЛИТЕЛІ НА ЧОЛІ ДЕРЖАВИ – ЛИШЕ ДАВНЯ ІЛЮЗІЯ

(Розмова з Михайлом Бринихом)¹

Вілен Горський

Сенс філософії полягає в повсякчасному нагадуванні: горизонти людського погляду не повинні обмежуватися конкретністю, яку завжди треба оцінювати з погляду вічності, ідеалу.

ВІЛЕН ГОРСЬКИЙ ПРО СЕБЕ: Я народився у Харкові. Мій батько замолоду брав активну участь у революційному русі. На початку тридцятих років він як молодий фахівець був відряджений на заводи Форда – так тоді готували технарів для молодії радянської держави, яка ставала на рейки індустріалізації. Після року стажування він повернувся і працював провідним інженером на Харківському тракторному заводі, потім – у Москві, на велосипедному заводі. 1936 року згадали про його перебування в Америці й репресували. 1938 року батько помер. Та оскільки сім'я лишалася в Харкові, до нас із матір'ю не добралися. Філософія – шлях, обраний мною. Шлях пройдений. Я закінчив філософський факультет Київського університету. Після того, як батька реабілітували (вже за хрущовських часів), зміг вступити до

¹ Уперше опубліковано в газеті «День» № 184 за 26 вересня 1998 р.

Інституту філософії, де минуло майже все моє свідоме життя – від молодшого наукового до провідного наукового співробітника. Там писав кандидатську, докторську, видавав книжки.

Перший етап моєї діяльності був пов'язаний із осмисленням методологічних проблем історії філософії. Потім були книжки з філософії мистецтва, науки. Цей методологічний цикл я закінчив книжкою «Історико-філософське тлумачення тексту». Організував більше десяти конференцій, присвячених історико-філософському аналізу культури Київської Русі, видав дві книжки на цю тему: «Нариси з історії філософської думки Київської Русі XI–XII ст.» і «Святі Київської Русі». Остання моя книжка «Історія української філософії» – продукт викладацької роботи в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», де я працюю з 1992 р.

Михайло Бриних: Чим же сьогодні, на Вашу думку, має займатися філософія?

Вілен Горський: На відміну від інших нормальних науковців, які вирішують проблеми своєї науки, філософи тільки тим і займаються, що з'ясовують, а чим же займається філософія. З одного боку, філософія впродовж тисячоліть намагається досягнути граничні підстави людського буття – і в цьому сенсі вона абсолютно незмінна, а з другого – ці підстави на кожному етапі актуалізують абсолютно різні аспекти. Я гадаю, що сьогодні світова й, безумовно, наша філософія переживає один із кардинальних моментів. Адже вперше в історії людства проблематичним стало життя не лише окремої людини, окремої нації або держави: ві-

доме гамлетівське питання – «бути чи не бути» – набуло актуальності стосовно всього людства.

М. Б.: Сьогодні філософія може дуже влучно поставити діагноз, визначити становище і... запропонувати лікарські рецепти, які важко використовувати та які ніколи не будуть адекватно реалізовані політиками.

В. Г.: Я не поділяю тієї ілюзії, що філософи здатні на досконалі практичні кроки, хоча ще Платон мріяв про ідеальну державу, на чолі якої стоятимуть філософи, котрі збагнуть істину й реально будуть її втілювати в життя. Однак ті відповіді, які філософія в межах своєї компетенції прагне віднайти сьогодні, надзвичайно важливі. У кризовому становищі перебуває не лише наша країна, з усіма її нашаруваннями післярадянського періоду, – криза глобальна. Й актуальність проблеми людського буття найгостріше відчувається саме тоді, коли проблематичним стає реальне буття людини в реальному світі. Доки людина спокійно живе й спокійно реалізує свої потреби, вона не схильна задумуватися над сенсом власного існування. А от коли людина, прагнучи реалізувати свою потребу жити по-людськи, наражається на опір середовища, – тоді вона змушена серйозно обміркувати: що є я, що є світ, в якому я живу, в чому сенс мого життя і що я повинен зробити, щоб жити в цьому світі по-людськи; людина починає філософувати. Тому в кризовій ситуації надзвичайно актуалізуються ті відповіді, які дає людству філософія. Філософія формулює розуміння ідеалу, а живемо ми завжди не в ідеальному, а в абсолютно реальному й конкретному суспільстві. І сенс філософії полягає в повсякчасному нагадуванні: горизонти людського погляду не повинні обмежуватися конкретністю, яку завжди треба оці-

нювати з погляду вічності, ідеалу. І якраз філософія формує оцей вищий погляд, який не дає людині заспокоїтися, виховує критичне ставлення до сьогоднішнього дня. Отже, я вважаю, що політик не може бути серйозним політиком, якщо він не звертається до філософа, але політик не повинен перекладати свої функції на філософа. Так само філософ не повинен перетворюватися на політика. Намагання перетворити філософію на ідеологію, на теоретичне обґрунтування певної політичної програми, як це у нас було, спричинилося до знищення філософії.

М. Б.: За радянських часів філософія була дуже вжитковою наукою – зрештою, вона замінювала релігію, даючи людям новий «символ віри». Тож у сьогоднішньому суспільстві навіть загальнолюдські цінності – дуже химерне й неоднозначне поняття. Звернення до філософії перетворилося на обтяжливу й незрозумілу умовність: люди нічого не чекають від філософії, не хочуть до неї звертатися й не розуміють, навіщо вона їм здалася. Ви могли б переконати пересічного обивателя, що філософія в Україні – це не забавка для клану науковців, не ігриська для вузького кола фахівців, які замурувалися у філософії?

В. Г.: Сьогодні ніхто не може у своєму повсякденному житті почуватися спокійно, не намагаючись з'ясувати, в чому сенс життя. А це – запитання, що над ним б'ється професійна філософія.

Адже філософують усі, навіть діди на призьбі. Проте проблема нашого суспільства в тому, що ми пережили ідеологічну кризу – крах комуністичної міфології. Але суспільство не може жити без віри, без міфу. І саме тепер наше суспільство надзвичайно гостро потребує отієї ідеї, яка б усіх об'єднала. Цей пошук не може бути успішним без звернення до філософії. Міф – це

те, у що вірять усі. Без міфу нема ні герба, ні прапора, ні святинь. Але міф – це лише одна певна ланка у структурі культури, котра дає якраз оцей предмет віри. Інший (і дуже вагомий) компонент культури – це критичне мислення. Небезпека нинішньої ситуації в Україні полягає в тому, що на тлі втрати колишнього міфу ми спостерігаємо взаємодію і надзвичайну боротьбу локальних (за соціальною чи то регіональною ознакою) міфів, кожен із яких претендує на всезагальність, а це надає ситуації агресивного характеру – міфологічна свідомість намагається не лише заповнити ту лакуну, в межах якої вона і має бути, а вийти за її межі, витіснити зону критичного мислення. Цю ситуацію агресивності міфу, якщо хочете, можна проілюструвати. Давайте подумки підійдемо до площі на Печерську, де стоїть Верховна Рада, над якою майорить синьо-жовтий прапор – символ української незалежної держави, а трошки нижче – на фронтоні – герб колишньої УРСР, поруч – дивовижний бароковий растрелівський палац, який відроджує символи величі Російської імперії, навпроти – братська могила робітників і селян, які загинули під час повстання на чолі з більшовиками в буремні роки революції. Загалом, зібрання символів різних міфологій в історичному світі трапляються всюди. Але річ у тім, що всі ці міфи, символи яких я назвав, не просто відтворюють окремі етапи нашої історії, – вони реально живуть сьогодні, – є ті, кого об'єднує жовто-блакитний прапор, є ті, хто живе під гербом УРСР, та й імперський міф має своїх носіїв. Оце і є та ситуація зіткнення локальних міфів, які, борючись між собою, намагаються заступити вакантне місце загального міфу – втраченої ідеї, що була предметом віри всього народу. Це надзвичайно складна й гостра особливість

сьогодення, і намагання раціонально її розв'язати має спиратися не лише на міфологічну свідомість, а й на теоретичний і критичний розум. І репрезентує в оцих пошуках критичний розум саме філософія.

М. Б.: Хто сьогодні винен у тому, що філософ потрапив до найзлиденнішої соціальної категорії: суспільство чи влада?

В. Г.: Влада... Якщо говорити серйозно, всі кардинальні зміни, які завершили руйнування останньої імперії, були ж викликані не хвилею масового протесту проти тих ганебних дефіцитів, що їх зазнало в матеріальному бутті наше суспільство. Двигуном усіх цих змін була не периферія, яка вела значно гірший спосіб щоденного буття, а центр – Москва, Київ, де каталізаторами цих процесів були не прибиральниці, яким платили копійки за їхню тяжку працю, а інтелігенція. Отже, це був протест проти суспільства, яке позбавляє людину реалізувати власні здібності, заради такої системи, де влада здійснюватиме інші функції щодо філософа й інтелектуала. А вона їх не здійснює, оскільки урядують люди, які пройшли школу колишньої влади і які інакше не вміють керувати.

М. Б.: За моїми спостереженнями, в сучасному «псевдобуржуазному» середовищі визріла доволі дивна мода: діти багатих батьків частенько прагнуть здобути саме філософську вищу освіту.

В. Г.: Я не беруся судити, наскільки це у нас «буржуйська» мода. Принаймні мій досвід знайомства зі справжнім «буржуйським» світом переконує, що там цієї моди нема. В усіх американських університетах, куди я потрапляв до своїх колег на кафедри філософії, наша зустріч починалася з великого плачу, що живуть вони в тій країні, яка нічого не розуміє у філософії, яка не хоче філософії, яка живе надзвичайно прагматично.

Один етик мені розповідав, що виживає лише завдяки викладанню курсів медичної етики для медиків і спеціальним лекціям для працівників в'язниць про етику поведінки охоронця зі злочинцем, а до теоретичної етики, пробачте, в їхньому суспільстві нема діла. Тож я не помітив там великої суспільної уваги до філософії. Це якраз традиція слов'янської культури й духовності, про яку варто пам'ятати і від якої не можна відмовлятися, бо це те, чого західній цивілізації гостро бракує.

М. Б.: Як Ви особисто пережили 1987 і 1991 роки?

В. Г.: Було багато речей, в які я щиро вірив і від яких я змушений був відмовитися під тиском фактів. Але не можу сказати, що ця світоглядна зміна, як і в багатьох моїх колег, була абсолютною. Допомогло мені й те, що мої професійні уподобання зосередилися навколо історії філософії, та ще й давньої, а за системою канонізованої в той час ієрархії історія філософії посідала останнє місце серед інших актуальних філософських дисциплін. Тож безпосередньо на мою роботу чи то перебудова, чи то незалежність вплинули мало. Хіба що тепер не треба відшуковувати якихось цитат з Маркса або Леніна, щоб під цим «дахом» подавати виклади ідей давніх філософів.

М. Б.: Чи могли б Ви назвати найактуальнішого сьогодні філософа?

В. Г.: Платон. На ньому й понині тримається вся традиція європейської філософії, й нашої зокрема. До речі, це та найплідніша традиція, яка найбільше зазнавала всіляких заборон і гонінь. Адже Платона хвилювали ті самі філософські проблеми, що і нас сьогодні.

М. Б.: Чи може сьогодні яка-небудь філософська ідея чи школа виконати в Україні ту місію, яку свого часу виконали ідеї Ніцше й Шопенгауера в нацистській Німеччині?

В. Г.: Ніцше й Шопенгауера не можна звинувачувати в тих політичних інтерпретаціях, яких зазнали їхні ідеї у нацистській Німеччині. Нема однозначного зв'язку між філософією й політикою. Якщо вже звернутися до нашої традиції, то на тих-таки ідеях Шопенгауера і Ніцше ґрунтували свої дуже різні концепції і Дмитро Донцов зі своїм інтегральним націоналізмом, і В'ячеслав Липинський, і переконаний в ідеалах комунізму та більшовизму Микола Хвильовий.

М. Б.: Чи може сьогодні реанімуватися широке суспільне захоплення комуністичними філософськими ідеями?

В. Г.: Я не вірю в це.

М. Б.: Яка філософська ідея чи концепція викликає у Вас роздратування?

В. Г.: Якщо обережно і з обмовками, саме так я ставлюся до французьких постмодерністів. Один мій німецький колега, згадуючи часи Третього рейху, якось перефразував відомого героя тієї доби: «Коли я чую про постмодернізм, моя рука тягнеться до пістолета».

М. Б.: Отже, Ви не поділяєте популярну сьогодні тезу про те, що ми живемо в постмодерному світі?

В. Г.: Поділяю, але тільки в тому сенсі, в якому історія культури взагалі може бути розділена на три глобальні етапи – «домодерн», «модерн» і «постмодерн».

М. Б.: Яким Ви бачите майбутнє людства?

В. Г.: Майбутнє людства – в активізації міжлюдських стосунків у глобальному масштабі, де кожен веде свою партію в поліфонічному хорі – хай цю партію ледве чути, але якщо вона умовкне, то програє від цього все людство.